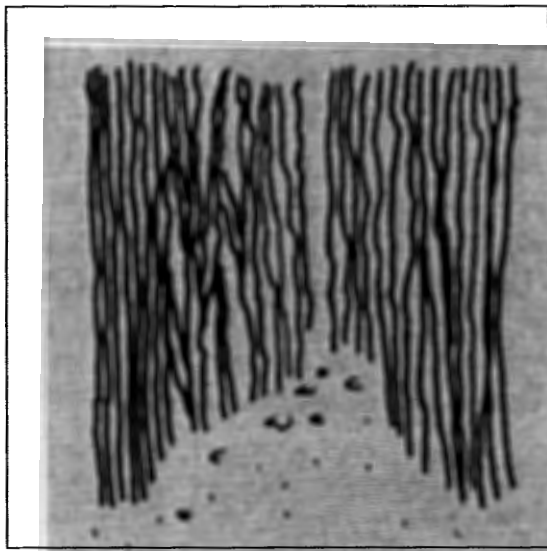

สิบปีเกี่ยวกับสวนโมกขพลาราม

พุทธทาสภิกขุ (๒๔๘๕)

ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ระหว่างที่ฉันยังศึกษาอยู่ในกรุงเทพฯ ได้มีการติดต่อกับนายธรรมทาส พานิช โดยทางจดหมายอยู่เสมอในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการส่งเสริมปฏิบัติธรรม ตามความสามารถ (ดูจดหมายท้ายข้อเขียนนี้-บรรณการ) ในที่สุดในตอนจะสิ้นปีนั้นเอง เราได้ตกลงกันถึงเรื่องจะจัดสร้างสถานที่ส่งเสริมปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะ ขึ้นสักแห่ง

การทำของเราอาจเป็นเครื่องสะดุดตา สะกิดใจ ให้เพื่อนพุทธบริษัท เกิดสนใจในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม หรือรักการปฏิบัติด้วยตนเองขึ้นมาบ้าง ไม่มากก็น้อย เราทำตนเป็นเพียงผู้ปลุกเร้าความสนใจ ก็นับว่าได้บุญกุศลเหลือหลายแล้ว เมื่อตกลงกันดังนี้ ฉันก็ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ในตอนจะสิ้นปี ๒๔๗๕ นั้นเอง

หนึ่ง เพื่อความสะดวกแก่ภิกษุสามเณรผู้ใคร่ในทางนี้ ซึ่งรวมทั้งตัวเองด้วย โดยหวังไปถึงว่าข้อนั้นจะเป็นการช่วยกันส่งเสริมความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ในยุคซึ่งสมมุติกันว่าเป็นกึ่งพุทธกาลส่วนหนึ่งด้วย

เมื่อไม่มีที่ใดที่เหมาะสมสำหรับพวกเราจะทำ ยิ่งไปกว่าที่ไชยา เราก็ต้องตกลงกันว่า จำเป็นที่เราจะต้องจัดสร้างที่นี่ ทั้งที่ที่ไชยาไม่มีถ้ำ ไม่มีภูเขาซึ่งงดงามตามธรรมชาติเลย และเพราะเรามีกำลังน้อย เราจะทำน้อยๆ เมื่อผู้มีกำลังมาก เห็นตัวอย่างแล้วเกิดพอใจขึ้นมา ก็จะจัดทำกันให้แพร่หลายได้สืบไป หรืออย่างน้อยที่สุด

ฉันพักอยู่ในวัดใหม่ พุมเรียง อันเป็นวัดที่เคยอยู่มาแต่แรก รวบรวมเดือนเศษก็หาสถานที่ได้ ชนิดที่ในถิ่นนั้นจะหาได้ดีไปกว่านั้นไม่ได้แล้ว พวกเราทั้งที่เป็นมิตรสหาย ๔-๕ คน ช่วยกันไปจัดทำที่พัก กว่าฉันจะได้ย้ายไปอยู่ที่นั่น ก็ตกเดือนพฤษภาคม ซึ่งฉันจำได้แต่เพียงว่าดูเหมือนจะเป็นวันที่ ๑๒ ต่อมาในเดือนมิถุนายน ประเทศไทยก็เปลี่ยนแปลงการปกครอง เพราะฉะนั้นปฏิทินของสวนโมกข์ จึงเป็นสิ่งที่จะจดจำได้ง่ายที่สุด โดยแบ่งไว้ในประโยคสั้นๆ ว่า “ปีเดียวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง” ข้อนี้พวกเราถือว่ามันเป็นนิมิตแห่งการ

เปลี่ยนยุคใหม่ เพื่อการแก้ไขสิ่งต่างๆ ให้ดีขึ้น เท่าที่เรา
ฟังจะทำได้

ท่านผู้อ่านคงจะประหลาดใจบ้างก็ได้ ในเมื่อจะได้
ทราบว่าการกล่าวถึงสวนโมกข์ ในระยะสองปีแรกนั้น ก็
มีแต่เรื่องเกี่ยวกับฉันเป็นส่วนมาก เพราะตลอดเวลา
๒ ปีแรกนั้น ไม่มีใครอาศัยอยู่ในสวนโมกข์เลย มีแต่ฉัน
อยู่คนเดียว ยังไม่มีใครในต่างจังหวัดได้ยิณสวนโมกข์ เพราะ
เราเพิ่งจัดออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนารายไตรมาส ในปี
ที่สองของการตั้งสวนโมกข์ กว่าจะมีภิกษุสามเณรจากที่
อื่นไปเยี่ยมสวนโมกข์บ้าง ฉันจึงอยู่คนเดียวตลอดเวลา
สองปี ทั้งในและนอกพรรษา บอกกล่าวกันเฉพาะผู้ที่มี
ความสนใจร่วมกัน แม้คนในถิ่นนั้นเอง ที่ไม่เข้าใจความ
มุ่งหมายอันแท้จริงก็มีเป็นจำนวนไม่น้อยโดยเฉพาะชาวไทย
อิสลาม ซึ่งอยู่ใกล้สวนโมกข์ที่สุด บางคนคงจะเดา
ความหมายเอาเอง จึงในตอนเช้าที่ฉันออกบิณฑบาต
วันแรกๆ เด็กๆ พวกหนึ่งวิ่งหนีแล้วร้องบอกกันว่า “พระ
บ้ามาแล้ว” แล้วอธิบายให้ฟังกันเองว่า ฉันเป็นคนบ้าที่
เขาเอามากักเพื่อรักษาที่ป่าวัดร้างนั้น ให้ระวังให้ดี นาน
ตั้งหลายเดือนจึงค่อยหมดความเข้าใจเช่นนั้นอย่างสนิท

เรื่องทีกล่าวนี้นี้ ไม่เพียงแต่เป็นเรื่องน่าขบขันอย่าง
เดียว ยังเป็นเรื่องที่ไปพ้องกันเข้ากับเรื่องจริงส่วนใหญ่
ของพวกเราอีก คือเมื่อกิจการของคณะธรรมทาน ได้
เผยแพร่ไปโดยทางหนังสือพิมพ์ทั่วประเทศ มีเพื่อน
ร่วมชาติอีกไม่น้อยเหมือนกันที่เข้าใจผิดคิดว่าการกระทำ
ของพวกเราเป็นการซ่อนเร้นหาประโยชน์กำไรอย่างใด
อย่างหนึ่ง โดยเอาศาสนาเป็นโล่ก็มี ที่คิดว่าทำเพื่อ
เบียดเบียนผู้อื่น ด้วยการเปิดเผยข้อความที่ทางการไม่
ควรจรรู้ก็มา รู้ จนพวกพระเณรต้องเดือดร้อน ดังนั้นก็มี
ที่เขียนบัตรลงโทษไปยุพระผู้ใหญ่ให้เข้าใจผิดและเกลียดชัง
ก็มี ซึ่งท่านได้กรุณาแจ้งให้พวกเราทราบ พร้อมด้วย
ความรู้สึกลึกซึ้งจริงใจของท่าน กว่าเราจะเข้าใจกันได้ก็ร่วม
๑๐ ปี แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ไม่มีผู้เข้าใจถูก
มาแต่แรก ที่จริงก็มีมากจนเหลือที่เราจะเก็บจดหมายชมเชย
ไว้ทั้งหมดได้เหมือนกัน ข้อที่ควรคิดในเรื่องยอมเสียเวลา

นำมาเล่าสู่กันฟังนี้โดยตรงที่ว่า “การทำอะไรใหม่ๆ แปลกๆ
ไปจากที่เขาทำกันอยู่นั้น จะต้องถูกมองในแง่ร้ายบ้าง
ส่วนหนึ่งเป็นธรรมดา” ไม่ว่าผู้ทำจะมีกำลังและอิทธิพล
มากหรือน้อย ถ้ามีอิทธิพลมากจะแตกต่างอยู่บ้างก็ตรง
ที่เขาไม่กล้าพูดซึ่งหน้าเท่านั้น เพราะฉะนั้น ผู้ที่คิดจะทำ
สิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งเป็นการปฏิบัติแก้ไขหรือรื้อฟื้นทำให้ดีขึ้น
ขออย่าได้ไปเอาใจใส่กับการนิพนธ์ว่าร้ายของผู้เข้าใจผิด
ซึ่งในโลกนี้จะต้องมีเป็นธรรมดานั้นเลย ทำไปด้วยความ
สุจริตใจก็พอแล้ว ผลจึงเกิดขึ้นเท่ากับการกระทำอัน
บริสุทธิ์ของตน พวกเรารู้สึกล่วงหน้าไว้เช่นนั้นแล้ว
เหมือนกัน จึงไม่ได้เอาใจใส่อะไรมากไปกว่าความนึก
สนุกสนาน ของผู้ที่ทำนายสิ่งใดไว้แล้ว สิ่งนั้นก็เกิดขึ้น
เพื่อให้ตนกลายเป็นหมอดูที่ทำนายแม่นยำ ๆ เท่านั้น

ที่พักครั้งแรกที่สุดนั้น เป็นเพียงโรงพื้นดิน กั้นและ
มุงด้วยจากเล็ก ๆ ขนาดวางแคร่ได้ ๓-๔ แคร่ อยู่ติดกับ
โรงสังกะสีซึ่งเขายกขึ้นสำหรับมุงพระพุทธรูปองค์ใหญ่
องค์หนึ่งไว้ แต่ก่อนเป็นโรงเปลือย ไม่มีฝา กั้น สวมทับ
ลงตรงโบสถ์เก่าเพื่อรักษาพระพุทธรูปเอาไว้ ต้นไม้ขนาด
เขื่องมีเงาครี้ม ใต้ถุนรุกกล้าเข้ามากระทั้งในแนวพัทธสีมา
เนื่องจากความนานของวัดที่ร้างมาไม่น้อยกว่า ๔๐ ปี
นอกจากนี้ก็ไม่มียะไรอีก นอกจากป่าไม้ที่แน่นทึบอยู่โดย
รอบ สถานที่นี้เป็นสถานที่เมื่อฉันมาอยู่ ก็ยังเป็นสถานที่
กลัวเกรงของคนทั่วไป มีผู้ชายหลายคน แม้กลางวัน
แสงๆ คนเดียว ไม่กล้าไปที่โบสถ์นั้น เนื่องจากความ
เชื่อในผีสิงหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้และเถาวัลย์จึงพากัน
กำเริบแน่นทึบไปหมด นอกจากบ่อเก่าๆ พังมีพังแหล่
เหลืออยู่บ่อหนึ่ง ห่างจากโบสถ์ประมาณ ๕๐ เมตร พอ
อาศัยใช้น้ำได้บ้างแล้ว ไม่มีอะไรที่จะเรียกได้ว่ามีใช้ของ
มีเองตามธรรมชาติ นี่คือภาพแห่งสวนโมกข์ในสมัย
๒ ปีแรก ซึ่งผิดกับภาพถ่ายที่เคยนำลงในหนังสือพิมพ์
พุทธศาสนา หรือภาพที่ท่านจะได้เห็นในเมื่อไปเยี่ยม
สวนโมกข์ด้วยตนเอง ในบัดนี้ อย่างที่จะเปรียบกันไม่ได้
เลย แต่ตามความเป็นจริง ฉันยังรู้สึกพอใจสภาพเป็นอยู่
ของสวนโมกข์ เมื่อครั้งนั้นอยู่จนกระทั่งบัดนี้ ซึ่งฉันรู้สึก

ชัดแก่ใจว่า มันได้ให้ประโยชน์บางประการแก่ฉัน ชนิดที่
สวนโมกขในสภาพปัจจุบันซึ่งเดียนสะอาดมีที่พักสบาย
ไม่อาจจะให้ได้เลย เรื่องนี้เป็นหลักที่จะลืมเสียมิได้
สำหรับผู้สนใจในการฝึกฝนทางจิต ฉะนั้น ฉันควรจะ
กล่าวถึงสภาพของสวนโมกขสมัยเริ่มแรกนี้ต่อไปอีกสัก
เล็กน้อยเพื่อเป็นการศึกษาสำหรับผู้ที่จะริเริ่มเป็นนักฝึกฝน
เกี่ยวกับทางจิตตามควร

ความสะดุ้งหวาดเสียวชนิดใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเล่าไว้ในบาลี ภัยภราวสูตร ม.ม. ฉันรู้สึกว่าคุณได้
เสกขกับความรู้สึกหวาดเสียวชนิดเดียวกันนั้นมาแล้วอย่าง
มีปริมาณไม่น้อย เพราะฉันก็เช่นเดียวกับท่านผู้อ่าน
ส่วนมาก คือมิได้ชินกับป่าด้วยการกำเนิดและเติบโตในป่า
ทั้งที่ฉันได้เคยศึกษาพระบาลี ภัยภราวสูตร นั้นมาแล้วก่อน
แต่ไปอยู่เปลี่ยนๆ คนเดียวเช่นนั้นฉันก็ไม่สามารถช่วยเหลือ
ตัวเองได้ด้วยเหตุนี้ที่มากน้อยเลย ข้อความตอนหนึ่ง
แห่งพระบาลีนั้นว่า

“เสนาสนะอันสงัดคือป่าและป่าเปลี่ยวเป็นเสนาสนะ
ยากที่จะเสกขได้ ความสงัดเป็นของยากที่จะทำได้ ยากที่จะ
ยินดีในการอยู่ผู้เดียว ป่าทั้งหลายเป็นประหนึ่งว่าได้นำไป
เสียแล้ว ซึ่งใจของภิกษุยังมิได้สมาธิ ...”

“พราหมณ์ ความคิดอันนี้ได้มีแก่เราว่า ถ้ากระไร ใน
ราตรีก่อนกำหนดว่าเป็น ๑๔, ๑๕ และ ๑๖ คำแห่งปิกษ
อากรมอันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ป่าอันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้
อันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ที่ใดเป็นที่น่าสพึงกลัว เป็นที่ชุมชน
แห่งโลมาชาติ เราพึงอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้นเถิด บางที
เราอาจจะจับตัวความขลาด และความกลัวได้ พราหมณ์
เราได้อยู่ในเสนาสนะเช่นนั้น และในวันอันกำหนดไว้
นั้นๆ แล้ว”

“พราหมณ์ เมื่อเราอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้น สัตว์ป่าแอบ
เข้ามา หรือว่านกยูงทำกิ้งกิ้งแก้งให้ตกลงมา หรือว่าลมพัด
หยิกเยือกก็มิใช่ไม่ตกลงมา ความตกใจกลัวได้เกิดแก่เรา
โดยเข้าใจว่า นั่นแล้วตัวความกลัว ความคิดค้นได้มีแก่เรา
ต่อไปว่าทำไมหนอเราจึงเป็นผู้พะวงแต่ในความหวาดกลัว
นั้นเสีย โดยอิริยาบถที่ความหวาดกลัวนั้นๆ มาสู่เรา”

“พราหมณ์ เมื่อเราเดินอยู่ ความกลัวเกิดมีมา เราก็นิ่ง
เดินแก้ความขลาดนั้นตลอดเวลาที่เราไม่ยืนไม่นั่งไม่นอน
ถ้าเมื่อเรายืนอยู่ความหวาดกลัวเกิดมีมา เราก็นิ่งยืนแก้
ความขลาดนั้น ตลอดเวลานั้น เราไม่เดินไม่นั่งไม่นอน ถ้า
เมื่อเรานั่งอยู่ ความหวาดกลัวเกิดมีมา เราก็นิ่งนั่งแก้
ความขลาดนั้น ตลอดเวลานั้น เราไม่ยืนไม่เดินไม่นอน ถ้า
เมื่อเรานอนอยู่ ความหวาดกลัวเกิดมีมา เราก็นิ่งนอนแก้
ความขลาดนั้น ตลอดเวลานั้น เราไม่เดินไม่ยืนไม่นั่งเลย”

เพียงเท่านี้ก็แสดงว่า การสู้รบกับความหวาดกลัว
อันเป็นสัญชาตญาณของสัตว์ เป็นปัญหาอันยากเย็น
เพียงไร ความคาดคะเนอยู่ในห้องเมื่อยังอยู่ที่กรุงเทพฯ
ว่าฉันจะตั้งหลักของฉัน เพื่อจะแก้ปัญหานั้นๆ เช่นนั้นๆ
เป็นสิ่งที่ใช้อะไรไม่ได้เลย เพราะว่าสิ่งที่สำคัญที่สุดนั้น
ไม่ได้อยู่ที่ “หลัก” อะไรมากมายนัก แต่อยู่ที่ความมาก
น้อยของกำลังใจ และความช้าหรือเร็วของสติและความ
เคยชินหรือไม่ เป็นส่วนใหญ่ รัชชาติของการอยู่คนเดียว
ในสถานที่อันสงัดและตึกสงัดนั้น เป็นสิ่งที่ไม้อาจบอกให้
เข้าใจกันได้ด้วยตัวหนังสือ หรือด้วยการนึกเทียบเอา
จากการที่อยู่ในที่อันเป็นธรรมดาของผู้ที่ไม่เคยไปอยู่ มี
อำนาจอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งดูเหมือนว่าได้ “ริบ” เอากำลังใจ
ไปเสียหมดแล้ว ตั้งแต่เมื่อเริ่มรู้สึกตนว่าได้อยู่ผู้เดียว
ในที่ที่ปราศจากสิ่งคุ้มครองแต่อย่างใด ยิ่งเมื่อมีอะไรหวอ
หรือโครมครามวูตวาคออกมาในเวลาที่ไม่รู้สึกตัวและ
เพิ่งประสบเป็นครั้งแรก ย่อมเป็นการเหลือวิสัยที่จะไม่ให้
เกิดการสะดุ้ง ครั้นกำลังใจค่อยเข้มแข็งขึ้น สติค่อย
รวดเร็วขึ้น สิ่งนั้นๆ ค่อยๆ กลายเป็นธรรมดาไป เพราะ
ฉะนั้น ต้องใช้เวลาอย่างน้อยสัก ๗ วัน สำหรับบทเรียน
ขั้นต้นนี้ เพื่อฝึกฝนการใช้หลักอย่างใดอย่างหนึ่ง จนกว่า
จะได้ผลที่พอใจ

บางวันฉันเดินออกมาเพื่อไปปิ่นบาทตอนเช้า
ในเขตสวนโมกข์อันกว้างใหญ่นั้นเอง กลางทางเดิน
แคบๆ ระหว่างพวงกริมสระใหญ่ ฉันเคยเสียเวลายืนคอย
ให้นกตกโตนตัวผู้ ที่ออกมาใกล้เกลือกกลางพื้นทราย
และยึดตัวสองขาชะเง้อดูฉันเป็นคราวๆ เสร็จธุระของ

กำลังกินอะไรอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่ม ในระยะห่างออกไป จากที่พักเพียง ๘-๙ เมตร ไม่เป็นภาพที่น่ากลัวเลย แต่น่าดูมากกว่า และคงเป็นหมู่บ้านนี้เอง ที่เคยวิ่งกระโจน ไปสนั่นป่า ครั้งหนึ่งในเมื่อฉันเปิดประตูออกมาในตอน ไกลรุ่ง กระเจงแม่มลูกอ่อน นกคุ่มแม่มลูกอ่อน ซึ่งบางทีเดิน ตามกันเป็นหางเล่านี่เป็นสิ่งที่น่าเอ็นดูมากในตอนเย็นๆ นกบางชนิดร้องเหมือนแกล้งว่า มีทั้งกลางวันและกลางคืน บางตัวก็สวยงามจนแทบไม่น่าเชื่อว่าเป็นฝีมือธรรมชาติ ล้วนๆ โดยปราศจากความช่วยเหลือของพระเป็นเจ้า คินฝนตก ภูเขาที่ขมที่สุด คือ ภูเขาปะ ซึ่งกัดมีพิษเจ็บมาก และเปื่อยลามจนนิ้วหลุดหรือหักงอไป และสิ่งที่ขมขม ทุกๆ คิน ก็คือยุง เหล่านี้แหละ คือธรรมชาติที่โหดเหี้ยม อันไม่รู้จักเบื่อหลายอย่างหลายประการ ในตอนแรกๆ ที่จากชีวิตในหมู่บ้านไปเป็นชีวิตป่าของฉันทุกสิ่งทุกอย่าง ข้างมืออะไรให้คิดให้นึก จนเกิดความรู้สึกใหม่ๆ ขึ้นมาก หลายเหลือที่จะขีดเขียนไว้หมดสิ้นได้ ภาพอันเต็มไปด้วย ความหมายลึกๆ และปัญหายากๆ เหล่านี้ ธรรมชาติ มีให้โดยพร้อมมูล ก็แต่เมื่อสถานที่นั้นยังมิได้ถูกตัด แปลงแก้ไข ให้ผิดไปจากธรรมชาติเดิม แม้แต่น้อยเท่านั้น ครั้นสวนโมกข์ถูกตัดแปลงแก้ไขมาเรื่อยๆ ทุกๆ ปี หลายปี เข้าก็หย่าขาดกันกับธรรมชาติบางประการที่เคยโหดเหี้ยม อันแสนเผ็ด จนในบัดนี้ นับว่าส่วนมากที่สุด ก็ให้แต่ ความเยือกเย็นสบายเท่านั้น ไม่สู้มีบทเรียนอันกระแทก ความคิดนึกตรึงตรองเท่าใดนัก ในการที่จะศึกษาจาก ธรรมชาติแท้ๆ เพราะเรามีบทเรียนจากการศึกษาเล่าเรียน อย่างอื่น มาแทนที่มากเข้า

กลางคืน ทุกสิ่งทุกอย่างพากันหลับ จริงหรือ ข้อนี้ ไม่มีความจริงเลยแม้แต่น้อย จากการศึกษาด้วย ธรรมชาตินั่นเอง เราจะรู้สึกว่ากลางคืนเสียอีกเป็นเวลา ที่โลกตื่นที่สุด แต่ว่าเป็น “ความตื่นอย่างประณีต” เหลือเกิน เมื่อจะมองดูกันในแง่ของสัตว์นานาชาติ ก็พบว่าสัตว์ ที่ตื่นและทำงาน ไม่น้อยกว่ากลางวัน วังว่อนเอาจริง เอาจึงไม่น้อยกว่ากลางวัน เว้นเสียแต่ “มนุษย์ของธรรม” นั้น กลางคืนเป็นเวลาที่ตื่นที่สุด เพราะช่วงกลางวัน ความ รู้สึกของจิตมักจะถูกริบไปเสียในด้านต่างๆ จนแทบจะ

หมดสิ้น ด้วยสิ่งอันรบกวน หรือยากที่จะดิ่งลงสู่อารมณ์ อันสงบ ครั้นตกลึกลงมา คิน ความว่างได้มีขึ้นอย่างสดชื่น ความแจ่มใสของจิตแหลมคมยิ่งกว่ากลางวัน ภายในจึง รุ่งเรืองไปด้วยความสว่างไสวของการมองเห็นสิ่งที่สว่างบางสิ่ง เป็นจิตที่ตื่นอยู่อย่างสดชื่นยิ่งนัก แม้จะหลับก็หลับชนิด ที่ตื่นอยู่ทุกเมื่อ พร้อมทั้งจะรู้สึกสิ่งทั้งหลายตรงตามที่เป็น จริงอยู่เสมอ ไม่รู้สึกเหน็ดเหนื่อย ครั้นตกลึกลงมา มีเรื่องที่จะทำ มีแขกที่ต้องต้อนรับมีผู้อื่นที่จะต้องช่วย เหลือสงเคราะห์ ความเหน็ดเหนื่อยนั้นได้ทำให้มีความ มินชาอ่อนเพลียไป จนมืดมัวคล้ายกับความหลับ ซึ่งผิด กับความแจ่มใส อันจะมีได้ในตอนที่ตีกังคัลง่วงไปแล้ว ด้วยเหตุนี้ ฉันจึงเห็นว่ากลางคืนนั้น ธรรมไม่ได้หลับไป อย่างโลกเลย ข้างตรงกันข้ามเหมือนลักษณะอื่นๆ ที่ ตรงกันข้ามระหว่างธรรมกับโลกนั้นเหมือนกัน สัตว์เล็กๆ บางชนิดเสียอีก ตื่นอยู่อย่างแจ่มใส โดยเฉพาะปลวก กลางคืนว่องไวรวดเร็วยิ่งกว่ากลางวันเป็นอันมาก แต่ มันจะเป็นสัตว์ของธรรมด้วยหรืออย่างไรนั้น ไม่ทราบ แต่มนุษย์ของโลกนั้น เป็นที่แน่นอนอย่างหนึ่งว่า ในเวลา กลางคืนนั้น ไม่ได้ตื่นอยู่ด้วยธรรมแล้ว ข้างกลางวันก็ยังไม่ได้ตื่นขึ้นไปอีกด้วย ด้วยเหตุนี้เองกระมังโลกจึงไร้ สันติภาพอันถาวร ชนิดที่เรากำลังเรียกร้องหา

การอยู่คนเดียว ไม่มีอะไรจะดีไปกว่าแล้ว ในการ ผูกฝน “บทเรียนของการตื่น” และการควบคุมการตื่น ของตนให้นับมนวลจนอาจคล้อยตามความต้องการของตน ได้ทุกเมื่อ เมื่อการอยู่ป่าคนเดียวของผู้ใดลงร้องลงรอย เป็นปกติจิตย่อมผันแปรไป มีลักษณะง่ายแก่การเป็นสมาธิ ตั้งครั้งตั้งค่อนเสียแล้ว และมีสมาธิประเภทเป็นของ “เล่นสนุกของเด็ก” อีกเหลือหลายที่จะหาได้ง่ายๆ เพราะ ความเป็นของง่ายแก่การเป็นสมาธิของจิตนั่นเอง ปลา เล็กๆ มาดอมวนเวียนกันอยู่เป็นกลุ่มในวงสี่เหลี่ยมของ ฝายบาตรทองเหลือง ที่ไล่ข้าวสุกทิ้งวางไว้ในน้ำตื้นๆ ให้มันกิน ด้วยการเพ่งดูเล่นๆ เพียงชั่วประเดี๋ยว ก็ สามารถที่จะติดตาม ไปเพ่งดูเล่นได้ตลอดหลายๆ คิน มีการขยายเป็นภาพเล็กภาพใหญ่ที่เคลื่อนไหวเป็นของราว กะว่ามิจิตใจเช่นเดียวกัน ซึ่งฉันสมัครเรียกว่า “สมาธิ

เล่นสนุกของเด็ก” แต่ก็เป็การทำงานเดียวกับสมาธิจริงของผู้ใหญ่อยู่หลายประการ ผิดกันก็แต่ถือเอาของเล่นๆ ตามธรรมชาติใกล้ๆ และนอกแบบแผนเช่นนั้น เป็นอารมณ์สำหรับลองดูเล่นเท่านั้น ถ้าหากถือเอาการเช่นนี้เป็นของเล่นอยู่เสมอ ไม่นานนัก ของที่ยากก็จะลดลงมาหาเป็นของง่ายขึ้น อย่างไม่น่าเชื่อ

การอยู่คนเดียว แม้ในทางปริยัติ หรือค่อนข้างไปทางปริยัติ ก็ยังเป็นที่น่าพอใจเป็นผลดียิ่งเหมือนกัน การอ่านข้อความในพระไตรปิฎกส่วนมากที่กรุงเทพฯ ได้รลชาติจับใจน้อยกว่าในที่สงัดในป่า ตั้ง ๔-๕ เท่าตัว และฉันอาจกล่าวได้ว่า เฉพาะบางเรื่องอ่านในที่อดจะไม่ได้เรื่องจนใช้ประโยชน์ได้เลย ก็มีไม่น้อย การขบความบางอย่าง หรือส่วนมากที่สุด ทำในป่าขบได้เป็นคั่งเป็นแควติดต่อกันเป็นสาย การเขียน ก็รู้สึกว่ามีชีวิตจิตใจยิ่งกว่ากัน แต่จะเป็นของเฉพาะคนหรือไม่นั้น เราจะต้องคอยสังเกตกันสืบไป เมื่อพูดถึงรสใหม่ ๆ แปลก ๆ ในทางจิตแล้ว เป็นอันเชื่อได้ว่าเราจะหาจากที่ที่อยู่กันอัดแออย่างในกรุงเทพฯ นั้นไม่ได้โดยแน่นอน แม้ที่สุดแต่ดินฟ้าอากาศ ก็ยังไม่อำนวยเสียเลย เพราะบรรยากาศของความยัดเยียดและตลบอบอวลไปด้วยจิตอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งแตกต่างตรงกันข้ามทีเดียว ฉะนั้น เรื่องสถานที่จึงเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งเหมือนกัน และทั้งนี้เป็นเรื่องที่เราจะต้องศึกษาจากธรรมชาติโดยตรง ซึ่งฉันได้กล่าวแล้วข้างต้นว่าเป็นเรื่องที่มีแต่ในธรรมชาติ เมื่อเราจัดการเป็นอยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติให้มากที่สุดเท่านั้น และฉันเคยผ่านเมื่อตอนแรกๆ ของการจัดสวนโมกขขึ้นซึ่งต่อไปข้างหน้าเราจะถือเป็นอันหนึ่ง สำหรับจัดสถานที่แห่งใหม่ ๆ ให้ใกล้ชีวิตธรรมชาติที่สุดอยู่ได้ตลอดกาลนาน โดยแยกเรื่องอันเกี่ยวกับหนังสือ การโฆษณา หรือการรับแขก ออกไปเสียให้เด็ดขาดจากสถานที่เช่นนี้

เมื่อพูดถึงสิ่งของหรือทรัพย์สินสมบัติ นั้นเป็นเรื่องหนึ่งที่ต้องศึกษาในขั้นแรกของการอยู่ที่นี่ ฉันมีทรัพย์สินสมบัติแต่เพียงบาตร ๑ ใบ มีผ้าทองเหลือง ชนิดดกน้ำหนักได้ กับถึงดกน้ำหนักๆ จากบ่อน้ำใบหนึ่ง และจีวร

เท่าที่จำเป็นจะต้องมีเท่านั้น กับมีตะเกียงน้ำมันมะพร้าว ทำด้วยแก้วที่ใช้ตม้น้ำดวงหนึ่ง จุดที่หน้าพระพุทธรูปประจำ จะไปไหน เมื่อไรก็ได้ ไม่ต้องปิดประตู ไม่ต้องใส่กุญแจ ไม่ต้องสงสัยใคร เพราะมีคนเดียว จะกลับมาเมื่อไร เวลาไหน ก็ไม่มีห่วงโดยทุกๆ ทาง ไม่มีอะไรที่จะต้องดูแลรักษา ไม่มีเรื่องที่จะต้องรับผิดชอบอย่างใดกะใคร รู้สึกว่า มีตัวเพียงตัวน้อยๆ และเป็นอิสระเหมือนนก ความคิดนึกเกลี้ยงเกลา ไม่คิดอะไรเลยก็ได้ มีแต่ความเบาสบาย ซึ่งยากที่จะบอก และทำความเข้าใจให้เสมอ ไม่มีเบื่อ เหมือนตม้น้ำที่จิตสนิท นับตั้งแต่เกิดมา เท่าที่จำได้ ไม่เคยมีความว่าง เบาสบายเหมือนไม่มีเนื้อ มีตัวเหมือนเมื่อมาอยู่ตามแบบนี้เลย ความพอใจในความเป็นเช่นนี้ที่เกิดขึ้นมีมากพอที่จะหักห้ามความกังวลถึงอนาคต เชื่อแนในตัวเองว่าตัวอาจหาความสุข หรือความพอใจให้แก่ตัวเองได้ โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับใคร หรือรบกวนใคร มีความคิดอุทริไปถึงว่าสามารถจะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้คนเดียวได้ หรืออยู่ได้โดยไม่ต้องติดต่อกับใครเช่นเดียวกับพวกที่อยู่ที่นี่มาลัยนั้นเหมือนกัน

ครั้นต่อมา มีทรัพย์สินสมบัติเพิ่มขึ้น เมื่อคิดออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ทำให้ต้องมีกระดาษดินสอ และหนังสือบางเล่ม ความรู้สึกในใจก็กระทบกันเป็นคราวๆ บางที หนังสือนั้นยืมเขา จะไปไหนจะต้องเก็บ ต้องปิดหีบ ปิดประตู กระทั่งใส่กุญแจทิ้งไว้ กลับมายังเรียบร้อยติดอยู่กับเขาใจ มีคราวหนึ่ง ไปธุระค้างคืนกลับมาทันขณะที่ปลวกขึ้นมา พอถึงกองหนังสือพอดี หนังสือเหล่านั้นเป็นพระไตรปิฎก บางเล่มที่ขอยืมมาจากวัดแห่งหนึ่ง ซึ่งเวลานั้นยังไม่มีของคณะธรรมทานเอง ถ้าปลวกกัดกินทำให้ของเขาสาดซดไป จะเป็นเรื่องยุ่งไม่น้อย และสมน้ำหน้าต่ออุทริเป็นพระบ้านในเมื่อตนมีความเป็นอยู่อย่างพระป่า เหล่านี้คือเรื่องที่มีความคิดสองฝ่ายกระทบกันบ่อยจนบางครั้งจะเลิกล้มความคิดที่จะทำการเกี่ยวกับหนังสืออีกต่อไป ในที่สุดความคิดทั้งสองฝ่ายก็รู้จักประนีประนอมกันได้เอง อันผลแห่งการประนีประนอมนั้น เนื่องมาจากการที่เคยพบความเป็นอยู่ที่นี่เบาสบาย

เพราะไม่มีทรัพย์สินสมบัติอะไรนั้น อีกด้วยเหมือนกัน แม้
ว่าความเป็นอยู่ที่ไร้สิ่งของจะทำให้พบความเขาสบาย
ชนิดใหม่ขึ้นก็ตาม แต่ก็ป็นความรู้อีกอันหนึ่ง ที่ทำให้รู้
ว่า สิ่งนั้นเกิดมาจากการเสียสละและไม่ยึดติดนั้น นอก
จากจะเกิดมาจากการไม่มีอะไรเป็นสมบัติของตนอยู่ก็ตาม
ฉะนั้นการที่จะมีอะไรบ้างเท่าที่จำเป็นแก่การที่จะบำเพ็ญ
ประโยชน์ผู้อื่นให้กว้างขวางออกไป โดยตนไม่ต้องยึดถือ
ไว้เป็นเครื่องหนักใจนั้น จะเป็นสิ่งที่ทำได้หรือไม่ เป็น
เรื่องที่น่าลองดู เมื่อความคิดซึ่งเป็นเหมือนการทำพินัน
เกิดขึ้นเช่นนี้ ความกล้าและความสนุกในการที่จะรับ
ภาระหรือรับผิดชอบบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งเป็นการผูกมัด
อยู่บ้าง ก็เกิดขึ้นมาเอง เมื่อความคิดอีกฝ่ายหนึ่งเสนอ
ขึ้นมาว่าไม่ยอมเสียสละความสุขที่ได้พบใหม่ ๆ นั้นอีก
อีกฝ่ายหนึ่ง ก็หาทางประนีประนอม โดยจะไม่ให้เสียไป
ทั้งสองฝ่าย ในที่สุดก็ปรากฏว่า มันรู้จักเอาไว้ได้ทั้งสอง
สถานก็เพราะความที่เคยหยั่งรู้ถึงรสของการสละหมด
ในเบื้องต้นมาแล้ว เป็นความรู้อันสำคัญ รู้จักปล่อยวาง
สิ่งนั้น ๆ ในคราวที่มันจะต้องเพิ่มเข้ามาใหม่ ไม่เหมือน
กับครั้งที่ยังไม่เคยพบการสละมาก่อน ซึ่งรู้จักแต่จะ
ยึดถืออย่างเดียว แต่อย่างไรก็ตาม ความจริงยังคงมีอยู่
ว่าการไม่เกี่ยวข้องกับการทำประโยชน์ผู้อื่นเสียเลยนั้น
มีความสุขมากกว่า หรือจะเป็นเพราะมนุษย์เรามีหนี
ธรรมชาติอย่างหนึ่งอย่างใดติดตัวมา เช่นเราเองกว่าที่
จะมาเป็นอย่างนี้ ก็ต้องเนื่องมาจากการเสียสละของ
คนชั้นก่อน ๆ ที่ไม่เห็นแก่ตัวถ่างเดียว มาแล้วเหมือนกัน
มนุษย์เราจึงกล้าเสียสละประโยชน์สุขของตน เพื่อ
ประโยชน์สุขของผู้อื่นบาง เป็นธรรมชาติในใจ เพราะ
ฉะนั้น การบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่น โดยไม่เสียประโยชน์
ตนไปมากนัก จะทำกันอย่างไรนั้น เป็นปัญหาที่ต้อง
พยายามแก้ และฉันขอตอบด้วยการกล่าวรับรองในที่นี้ว่า
ไม่มีทางอื่นใดดีไปกว่าการหลีกออกไปบำเพ็ญชีวิตสันโดษ
ไร้ทรัพย์สินสมบัติโดยประการทั้งปวง เสียสักคราวหนึ่งก่อน
ซึ่งในที่สุดจะพบคำตอบ พร้อมทั้งได้สมรรถภาพแห่งจิต

ชนิดที่จะปฏิบัติงานอันแสนยากนั้นได้ดีจริง ๆ ผู้สมัครจะ
ศึกษาอบรมในทางจิต จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องผ่านสิ่งนี้
มาด้วยสติสัมปชัญญะและการคอยสังเกตกำหนดอัน
ประณีต ให้มากที่สุดที่จะทำได้ เพราะว่าความรู้ที่ได้
มาจากการเคยผ่านมาทางจิตของตนนั้นเอง กับความรู้ที่
คาดคะเนเอาตามหลักเกณฑ์ในตำรานั้นยังไกลกันอยู่
ไม่น้อย เพราะฉะนั้น ขอเตือนเพื่อนนักศึกษา ที่กำลัง
ทำบทเรียนขั้นนี้ด้วยกันว่า เรื่องอันเกี่ยวกับการมีทรัพย์สิน
สมบัติหรือไม่มีนี้ เป็นเรื่องที่จะต้องผ่านไปให้ดีที่สุด คือ
ให้ละเอียดลออที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในการออกฝึกฝน
ทดลองของตน

เพราะมีงานทางหนังสือ และหนังสือพิมพ์เกิดขึ้น
เพราะมีแขกทั้งที่เป็นบรรพชิตและฆราวาสเพิ่มขึ้น ความ
เป็นอยู่ในสวนโมกข์ก็เปลี่ยนไปจากการเป็นอยู่สำหรับ
คนโดดเดี่ยว มาเป็นการเป็นอยู่อย่างหลายคน หรือ
เกี่ยวข้องกับคนหลายคน ในที่สุดทำให้ต้องสร้างกระต๊อบ
สำหรับพระเณรมาใหม่ และกระต๊อบทำงาน หนังสือที่
อาจวางใจเรื่องปลวกหรือขโมย มีเครื่องใช้สอยสำหรับ
หลายคน ทั้งยามปรกติและยามเจ็บไข้ มีที่รับแขกและ
มีการร่วมมือบางสิ่งบางอย่างกับวัดวาอารามอื่น ๆ ความ
เป็นอยู่และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ก็เปลี่ยนแปลงไปหรือต้องตั้ง
เพิ่มขึ้นใหม่ ให้เหมาะแก่เหตุการณ์ที่ค่อยเปลี่ยนแปลงมา
และที่สำคัญที่สุดคือ เมื่อหาสมาชิกการปฏิบัติธรรมตาม
อุดมคติของพวกเราจากที่อื่น ๆ ไม่ค่อยจะได้ ก็เป็นเหตุ
ให้สร้างสรรค์ขึ้นเอง ด้วยการอบรมพระเณรชุดที่เล็ก ๆ
ลงไปอีก ขึ้นในสถานที่นี้ พร้อม ๆ กันไปทั้งสองทาง
เพื่อการงานอันสมบูรณ์และทันสมัยในอนาคต อันนี้
ทำให้มีเรื่องหรือภาระเพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่ง และมีระเบียบ
การเป็นอยู่อีกแบบหนึ่ง ซึ่งค่อย ๆ สอนให้รู้ใหม่ ๆ ขึ้น
อีกว่า ต่อไปจะต้องจัดต้องทำกันอย่างไร จึงจะเรียบร้อย
ราบรื่นไปด้วยดี รวมความว่าการจัดตั้งสำนักส่งเสริมการ
ปฏิบัติธรรมแก่ผู้ปฏิบัติธรรมนั้น ย่อมมีวิธีการโดยเฉพาะ
ของมันเอง เช่นเดียวกับกิจการอย่างอื่น ก็มีวิธีการเฉพาะ

อีกอย่างหนึ่ง ฉันได้กลิ่นนั้น พวกเราดำเนินกิจการอันนี้ ตั้งอยู่ในที่อีกแห่งหนึ่งที่ตำบลลาด คนละตำบลละ
ในฐานะเป็นของใหม่ และไม่เคยเห็นตัวอย่างที่แน่นอน ตำบลพุมเรียง อันเป็นที่ตั้งของสวนโมกข์มาแต่เดิม และ
มาก่อน จึงเป็นการศึกษาทดลองเต็มที่พร้อมกันไปในตัว ห้องธรรมทานสมัยแรกๆ ข้อนี้ควรจะเป็นที่สังเกตของ
มีทั้งงานที่ทำส่วนตัว และทั้งงานเผยแพร่เพื่อผู้อื่นที่เป็น ท่านที่มีความสนใจเรื่องนี้บางท่าน ไว้ด้วยว่า ถ้าจะมี
การสื่อสาร เพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้ หรือให้ความรู้ การจัดตั้งองค์การส่งเสริมและเผยแพร่การปฏิบัติธรรม
โดยตรงด้วยอีกส่วนหนึ่งตามมาภายหลัง ในตอนแรกที่ ขึ้นใหม่ในที่สุด ควรจัดรูปงานแบ่งแยกกันไปเด็ดขาด
ยังไม่เป็นรูปร่างชัดเจน ยังแยกกันไม่ออกก็มีหลายอย่าง และมีเจ้าหน้าที่ให้เพียงพอแก่แผนกของงานไปตั้งแต่ต้น
ที่รวมอยู่ในสวนโมกข์ ซึ่งต่อมาได้แยกกันเด็ดขาดให้กับ ที่เดียว จะให้สมัครเร็วทันใจ
สำนักงานของคณะธรรมทาน และห้องสมุดธรรมทานซึ่ง

จดหมายถึงนายธรรมทาส

“การมาบ้านของฉันยังบอกไม่ได้ในเวลานี้ให้แน่นอนนัก คือฉันได้เปลี่ยนความเห็น
จากเดิมอย่างเด็ดขาดแนใจลงไปแล้วเนื่องจากเป็นโชคคติที่ฉันได้พบคัมภีร์ต่างๆ พอที่ฉันจะตัดสินใจ
ได้อย่างเด็ดขาด ฉันจะออกจากกรุงเทพฯ ซึ่งฉันคิดว่าควรอยู่ เป็นการออกครั้งสุดท้าย และ
ตั้งใจจะไปหาที่สงบปราศจากการรบกวนทั้งภายนอกและภายในสักแห่งหนึ่ง เพื่อสอบสวน
ค้นคว้าวิชาวรรณที่ได้เรียนมาแล้ว จะได้เพิ่มเข้าใหม่ เมื่อเรียบร้อย เป็นการฟื้นความจำและ
ได้นิกรรมพอที่จะเชื่อว่าการค้นคว้าของฉันไม่ผิดทางแล้ว ก็ทิ้งตำราที่ฉันเคยรักและ
ชอบหิวมาแล้วโดยไม่ผิดทางเลย มีชีวิตอย่างปลอดโปร่งเป็นอิสระที่สุดเพื่อค้นหาความบริสุทธิ์
และความจริงต่อไปและไม่แน่ว่าจะอยู่ที่ไหน หากว่าค้นล้าพองเองไม่พบแม้แต่เบื้องต้นแล้ว จึง
คิดว่าจะไปสมาคมกับพวกที่อาจเป็นเหตุผลแห่งการค้นคว้า เช่น พวกโยคีในอินเดียตามที่คิดไว้
บัดนี้เรากำลังรออยู่ว่า จะได้ที่สงบที่ในอาศัยสักชั่วคราว เพื่อจัดการกับตำราสัก ๕-๖ เดือน ...

“ฉันมีโชคคติ, ซึ่งดีจนรู้สึกว่ามีค่ามาก คือได้เพื่อนคนหนึ่งซึ่งมีความรู้สึก เกี่ยวกับชีวิต
เหมือนกัน ตรงกันโดยมิได้แนะนำชี้แจงแก่กันและกันเลย เราต่างมีเข็มมุ่งหมายอย่างเดียวกัน
ในกิจการข้างหน้า และเวลานี้มีฐานะทางกายใจเหมือนกันทุกอย่าง และถ้ายังโชคคติขึ้นไปอีก
เราอาจจะได้ทำร่วมกันก็ได้

“เราตกลงใจกันแน่นอนแล้วว่า กรุงเทพฯ มิใช่เป็นที่ที่จะพบความบริสุทธิ์ เราล้าเข้า
เรียนปริยัติธรรมทางเจ็ดด้วยยศศักดิ์ เป็นผลดีให้เรารู้สึกตัวว่าเป็นการก้าวผิดไปก้าวหนึ่ง
หากู้ไม่ทันก็จะต้องก้าวผิดไปอีกหลายก้าว และยากที่จะถอนออกได้เหมือนบางคน จากการ
รู้ตัวว่าก้าวผิดนั่นเอง ทำให้พบเงื่อนไขว่าทำอะไรเราจะก้าวถูกด้วย

“เรายังพบอีกว่าการเป็นห่วงญาติพี่น้อง เพื่อนและศิษย์เป็นการทำลายความสำเร็จแห่งการค้นหาความสุขและความบริสุทธิ์ ซึ่งเราตั้งใจพยายามจะหามาให้แก่พ่อแม่พี่น้องที่กำลังเป็นห่วงอยู่นั่นเองขึ้นเป็นดังนี้เราคงตายเสียก่อนเป็นแน่ เราจะทำตามอย่างพระพุทธเจ้าตามคำบอกเล่าของพระองค์เองว่า พระองค์ค้นหาความบริสุทธิ์ ทั้งขณะที่พ่อแม่พี่น้องน้ำตาเต็มหน้า เพราะไม่อยากให้จากไป (ในบาลีแท้ยังไม่พบการหนีออกบวช) การที่เราปลงตกเช่นนี้ เป็นการทำให้เราฟรีขึ้นอีกเปลาะหนึ่งและหวังว่าพ่อแม่พี่น้องของเรา คงจะปลงตกเช่นเดียวกัน แม้บางทีเราจะต้องจากจนไม่อาจพบกันอีกเลยก็ได้...

“เรื่องของฉัน บัดนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ลัทธิเกลียดดอลซ์ซีหรือเกลียดกรุงเทพฯ ได้แผ่ออกไปได้มากกว่าหนึ่งคนกลายเป็นสองคนแล้วถึงสามคน และยังมีต่อไปอีกตามลำดับ ฉันแปลกใจที่สุดเพราะไม่เคยเชื่อเลยว่าจะมีคนเชื่อและยอมทำตาม...เขากลับความเห็นได้อย่างเด็ดขาดยอมสละเป็นลำดับ เช่นครั้งแรกไม่กลัวอาจารย์จะโกรธ ครั้งที่สองไม่กลัวพ่อแม่เสียใจ ผลที่สุดไม่กลัวตาย ขอแต่ให้ได้ดำเนินการไปในทางที่บริสุทธิ์...รู้แต่เพียงว่าที่เป็นมาแล้วและกำลังเป็นอยู่ ไม่เป็นทางที่จะพบพระพุทธเจ้าได้เท่านั้น...

“...ฉันก็มีดแปดด้านไม่รู้ว่าจะไปขออาศัยสถานที่ที่ไหนเพื่อการศึกษาของเราจึงจะเหมาะสม นอกจากบ้านเราเอง และไม่มีที่ไหนนอกจากบ้านเราคือที่พุมเรียง ก่อนที่อื่น จึงจำเป็นต้องขอความช่วยเหลือรอบกวนในบางอย่าง คือต้องมีผู้ช่วยให้ได้โอกาสเรียนมากที่สุด และใคร ๆ จงถือเสียว่าฉันไม่ได้กลับออกมาพักอยู่ที่พุมเรียงเลย การกินอยู่รอบกวนให้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมสักเล็กน้อย คือถ้าไม่อย่างอื่น ข้าวที่ใส่บาตรจะคลุกน้ำปลาเสียสักนิดก็จะดี ลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าจะไม่รอบกวนอย่างอื่นอีกเลย ฉันเป็นผู้พิสูจน์ให้เพื่อนกันเห็นว่า พระอรหันต์แทบทั้งหมดมีชีวิตอยู่ด้วยข้าวสุกที่หุงด้วยปลายข้าวสารหัก แลราดน้ำส้มหรือน้ำผักดองนิดหน่อยเท่านั้น เราลองกินข้าวสุกของข้าวสารที่เป็นตัวแล้วน้ำปลาก็ยังดีกว่าน้ำส้ม และเราลองกินอยู่เดี๋ยวนี้ รู้สึกไม่มีการขัดข้องเลยที่จะกินต่อไป...”